MITT NAVN ER GRETE

Et kunstprosjekt som utforsker personlige spor fra andre verdenskrig

Grete Refsum
2017-2023

Prosjektet Mitt navn er Grete *forklarer hvorfor jeg heter Grete, et navn som er fremmed i min slekt. 91 år gammel, ønsket min mor å fortelle meg sannheten om navnet mitt: jeg er oppkalt etter to jødiske piker hun kjente, som omkom i 1941-42. Del I av prosjektet består av fem fortellende tekster som gjenspeiles i fem objekter, små kvadratiske rutenett i ståltråd, bandasjert med bomullstekstil. Temaet i hvert objekt er definert av et geometrisk symbol bandasjert med silketråd, i midten av kvadratet. Bandasjeringen kan forstås som en symbolsk helningsprosess av smerten fortellingen rommer. Prosessen er dokumentert i video. Rutenettenes estetiske karakter dannes av variasjonen i materialbruk og -behandling: binding, volum, tekstur og farge. Den femte teksten er følges av et kort radio klipp. Prosjektet er gjennomført, men aldri vist offentlig.*

Høsten 2019 ryddet vi opp min mors hus og fant hennes minnebok fra 1940. Der har Grete skrevet et minne og limt inn et passfoto. Denne siden fra minneboken inngår nå i Holocaustarkivet. Høsten 2022 ble Stolpersteine *satt ned i Praha for Grete og hennes foreldre. Med dette har mitt prosjektet fått sin fullendelse, jeg fant min fortelling og Grete Gutesova har fått et ansikt og sin snublesten.*

Personlig kontekst

Jeg er et etterkrigsbarn, født i 1953. Krigen lå som et mørkt bakteppe i tilværelsen. Kunnskap fantes. Men i mitt barndomshjem var det bare anekdoter og hentydninger til krigen, ingen sammenhengende forklaring og ingen bøker. Fra jeg var ganske liten har jeg kjent til at jeg ble forløst med tang og at min mor og jeg såvidt overlevet den traumatiske fødselen. Hun har alltid vektlagt at vi overlevet sammen. Hver av oss kunne ha dødd, men det skjedde ikke, vi fikk begge leve. Jeg ble gitt navnet Grete. Dette navnet er fremmed i vår familie. I min slekt ble barna oppkalt etter sine besteforeldrene, først på morssiden og så på farssiden. Jeg ble født som jente nr. to og skulle følgelig oppkalles etter kvinnene i fars familie. Valget av navn ble forklart ved at mine foreldre kjøpte en arkitekttegning kalt Grete-hus det året jeg ble født, og min far var fornøyd med dette. Så vokste jeg opp i den tro at jeg var oppkalt etter en arkitekttegning i motsetning til mine søsken som var oppkalt etter virkelige personer. Jeg grublet over navnet mitt som barn og følte at jeg ikke riktig hørte til i familien.

Da jeg i 2010 ble bestemor, veltet minnene frem om min egen oppvekst og kvinnen som passet meg fra jeg var nyfødt til jeg ble seks år. Dette resulterte i prosjektet *Tante Vivi, fange nr. 24127 Ravensbrück (1943-45)*.[1] Etterpå anså jeg tematikken andre verdenskrig som avsluttet for min del. Men 1. juni 2018 spurte plutselig min mor på 91 år meg om jeg var klar over hvorfor jeg het Grete. Hun ville forsikre seg om at jeg fikk vite sannheten om navnet mitt før hun døde. Det var viktig for henne å fortelle.

Prosjektet *Forbindinger* er en kunstnerisk bearbeiding av min mors historie knyttet til andre verdenskrig, som har påvirket mitt liv. Det består av tekster, objekter, video og lyd. Målet er å bidra til å forstå og hele nedarvet smerte fra krigen.

1 Se: <http://www.refsum.no/projects/2014-tante-vivi-fange-nr-24127/>.

Ytre kontekst: andre verdenskrig

Etter andre verdenskrig ønsket de fleste å legge det vonde bak seg, hva enn dette hadde vært. Taushet var normen, unntaket var de som formidlet sine krigsopplevelser i tekst, bilder og foredrag. Den nå avdøde tysk-britiske forfatteren Winfried Georg Maximilian Sebald (1944-2001) reflekterer i sine tekster over dette. Han sier i et intervju at de som ikke har noen hukommelse, har en større sjanse til å leve lykkelige liv. Men problemet er at menneskets psykologiske konstitusjon gjør at vi ikke helt kan fortrenge det som har hendt oss, i Sebalds egne ord:

> *To my mind it seems clear that those who have no memory have the much greater chance to lead happy lives. But it is something you cannot possibly escape: your psychological make-up is such that you are inclined to look back over your shoulder. Memory, even if you repress it, will come back at you and it will shape your life*.[2]

Etter årtusenskiftet har begrepet «traumevandring» blitt alminnelig akseptert. Selv om foreldre tror de kan skjule sine traumer for barna, smitter de over på dem.[3] Danske Sven Arvid Birkeland som forsker i traumers vandring gjennom generasjoner, uttaler:

> *Traumet vandrer helt klart gennem generationer. Det er ikke torturtraumet, der vandrer, det er reaktionerne og måden, man tackler og mestrer det, eller ikke mestrer det på, som præger familien i generationer*.[4]

Krig er skremmende. Noen var mer utsatt enn andre. Men angsten og effekten av opplevelsene, hva enn de var, kan videreføres. *Post Traumatic Stress Disorder* (PTSD) karakteriseres av tre symptomer: 1) gjenopplevelse av hendelsen; 2) unngåelse av påminnelse av hendelsen og 3) *hyper-arousal*, en oversensitiv skremsels- eller angstrespons.[5] Mange barn som vokste opp i etterkrigstiden vil gjenkjenne disse reaksjonsformene fra sitt hjemmemiljø.

Hvordan kan eller skal vi forholde oss til historien? Sebald ønsket gjennom sitt forfatterskap å bidra til å opprettholde minnene om nazismens forbrytelser. Han sier:

> *It was also clear you could not write directly about the horror of persecution in its ultimate forms, because no one could bear to look at these things without losing their sanity.*

Sebalds løsning ble å skrive skjønnlitterært og indirekte, i det han skapte karakterer som peker mot faktiske historiske hendelser.[6] Om enn fiktivt anvender Sebald den nederlandske historikeren Geert Maks (1946-) metode. Mak sier at «Historien» aldri kan fortelles nøytralt, den kan bare formidles gjennom et gitt perspektiv og ved en personlig tilnærming.[7] Samme holdning inntar den svenske historikeren Peter Englund (1957-). I 1984 begynte han å skrive historie «nedenfra», fra individnivå uten et overgripende narrativ. Han ville undersøke hvor han kom dersom historiens minste deler, det vil si det enkelte menneske og dets erfaring, dannet utgangspunktet for det helhetlige bildet. Ett funn var at kvinnene får sin riktige plass når historikeren fokuserer på individer og praktiserer det han kaller «mikrohistorie». Forståelsen er i følge Englund at mikro- og makroperspektiver på historien utfyller hverandre. Han sier biografisk og anekdotisk historie er minst forklarende, men rikest på informasjon.[8]

---

2 Alle sitatene av Sebald er hentet fra: Maja Jaggi, «The last word», *The Guardian* 21.12.2001, tilgjengelig her [nedlastet 29.06.2018]: <https://www.theguardian.com/education/2001/dec/21/artsandhumanities.highereducation>

3 Ivar Juel Nordentoft. 2007.11.11. «De glemte ofre og bødler». *Fyens stiftstidende.* Tilgjengelig her [nedlastet 27.08.2018]: <https://www.fyens.dk/odense/De-glemte-ofre-og-boedler/artikel/884983>.

4 Julie Hjerl Hansen. 2008.02.25. «Børn overtager forældres krigstraumer». *Information*. Tilgjengelig her [nedlastet 2.08.2018]: <https://www.information.dk/indland/2008/02/boern-overtager-foraeldres-krigstraumer>.

5 Wolkin, Jennifer. 2016. «The Science of Trauma, Mindfulness, and PTSD». *Mindful.Healthy Mind, Healthy Life,* June 15. Tilgjengelig her [nedlastet 29.06.2018]: <https://www.mindful.org/the-science-of-trauma-mindfulness-ptsd/>.

6 Som for eksempel i *Austerlitz*. Fra 2011, London: Penguin Books.

7 *In Europa* er en nederlandsk dokumentarserie fra 2009 i 35. episoder, basert på Maks bok fra 2008 *In Europe. Travels through the Twentieth Century*. Serien ble sendt på NRK2 i 2010 og kalt *Europa – en reise gjennom det 20. århundret*. NRK2, torsdag 23.12.2010 kl. 20.00

8 Alle henvisninger til Peter Englund er fra «Den lille historien», *Klassekampen* 30. juni 2018, s. 4-7.

Prosjektet *Forbindinger* er biografisk og handler om kvinners erfaringer på et mikronivå, men der det større bildet – liksom hos Sebald – danner bakteppet.

Prosjektoversikt

I Tekster
Fem tekster er formulert basert på intervjuer, litteratur og undersøkelser. De uttrykkes i sakprosa så etterrettelig som mulig i henhold til gitte og innsamlede opplysninger.

Tekst 1	Mors krig
Tekst 2	Grete dør
Tekst 3	Gretchen
Tekst 4	Grete blir født
Tekst 5	Tante Vivi

II Objekter
Fem objekter speiler de fem fortellingene. Jeg har valgt å bruke små rutenett i galvanisert jerntråd (ca. 2 mm) som bandasjeres med tekstil.

III Video
Prosessen med bandasjeringen av ett av de fem rutenettene er dokumentert med video.

IV Lydfil
Klipp fra intervju med Tante Vivi fra NRK radio 1981.

Tekst 1
MORS KRIG

Mor forteller:[9]
Det hele begynte med 9. april 1940 da tyskerne invaderte Norge. Og da var klokken 04 om natten da de kom med fly som ikke hadde registreringsmerke på seg, men det gikk helt lavt, bare 20-30 m over taket på garveriet.[10] *Og jeg våknet av motorduren og faren min – han var den eneste som var våken – og vi gikk ut på badet for der kunne vi se gjennom vinduet hvordan det tyske flyet kom kjørende rett over taket og Tekst 1 det var tydelig at det flyet som kom der, visste hvor det skulle og hadde vært der før.*

Og det var ganske skremmende og faren min ble helt blek og sa at: «å hadde jeg hatt en kanon nå – sa han – så skulle jeg tatt det!».

Så gikk det en del timer da det ikke skjedde noe særlig. Men ut over ettermiddagen så rant det inn med folk. Så viste det seg at KV[11] *som* [...] *var en venn av min far og var* [...] en av *våre omgangsvenner, gikk ut av huset som var det nærmeste huset til dr. K,* og *så sier fru K: «Hvor skal dere hen?» og de svarte: «ja vi skal til Gården på Osterøy!»* [...] *Så sier fru K: «Vi har ingen steder*

9 Intervju (21.03.1927-) 10. juni 2018, utskrift av opptak. Godkjent juli 2018.
10 Morfar (1889-1940) drev garveri i Kårvik på Osterøy sammen med hustru (1900-1973). Familien bodde i et bolighus i tre etasjer ved siden av fabrikken. Johannes ble 16 år gammel (1905) sendt av sin far til Tyskland som *Wandergesell* for å lære garverfaget. Senere har han vært elev ved *Technische Hochschule* i Darmstadt. Garveriet på Osterøy kjøpte alle kjemikalier fra Tyskland (IG Farben og Bayer). De mottok jevnlig besøk av sine tyske forretningsforbindelser i familiens hjem. Morfar var ivrig friluftsmann og jeger. Han tok gjerne med sine gjester ut i naturen og på fjellet der de hadde vidt utsyn over det kuperte fjordlandskapet rundt Bergen. Det hører med til historien at de forretningsreisende fra Tyskland ofte hadde med noen venner når de kom til gården, og de nøt alle av familiens generøse gjestfrihet. (I etterpåklokskapens klare lys bør det nevnes at dette var måten Tyskland sendte sine spioner til Norge og i stillhet kunne planlegge okkupasjonen).
11 Alle navn utenom min mor og Gretene er anonymisert av hensyn til de gjenlevende som ikke ønsker oppmerksomhet rundt historien.

å dra, så vi vet ikke hva vi skal gjøre».[12] *Og så sier* KV*: «Ja, men dere kan sikkert bli med til familien Gården for de er så hyggelige.»*

[...] *Og det endte opp med at det utover ettermiddagen kom 21 personer til oss.*[13] *Det var mer enn vi kunne holde sengeplasser til, sånn at min far og mor prøvde da å fordele det rundt og vi sendte noen til fettere og kusiner av faren min, som også hadde familie og hus og kunne ta imot folk* [...]

Og så ble det til at familien K ble boende på Gården i huset til mine besteforeldre. Og de hadde med seg Lillebror *og Grete som var barna deres.*[14] *Og i tillegg til det, så hadde de tatt med seg en jødepike fra Wien som het Grete, som ble kalt Gretchen. Da hadde vi to greter der som var kommet.*

Og det var slik at Grete – jødepiken – ble sendt tilbake til Østerrike til Wien til sine foreldre, for de mente at når det var krig her i Norge, så var det like bra at hun var sammen med familien sin og sin far og mor.

Så ble de [familien K] *boende på Gården.*[15] *Og så var de så redd for at datteren Grete skulle bli tatt*

av tyskerne fordi egentlig så var dr. K jøde – det var ikke kjent av noen – fru K var ikke jøde [...][16] *– så de sendte altså da Grete avgårde til et hjem for unge piker.*[17]

Tekst 2
GRETE DØR

Etter sommeren 1940, vendte de fleste bergenserne som var evakuert, hjem til byen. Våren 1941 avsluttet mor folkeskolen på Osterøy og om høsten skulle hun begynne på realskole og gymnas i Bergen. Hun trengte hybel. Det ble til at hun skulle bo hos familien K som hadde et ledig rom etter at fosterdatteren var sendt tilbake til sine foreldre. Mor har betalt månedsleie og i tillegg hatt med mat fra gården når hun kom tilbake etter helgebesøk hjemme. På Gården hadde de radio og nyheter fra London ble spredt muntlig, også gjennom mor som nesten hver uke reiste mellom landet og byen.

---

12 I følge min mor kom dr. K fra Østerrike til Norge i 1 hensyn 929. Han var utdannet som lege i Graz med spesialkompetanse i psykiatri og hadde hatt Freud som foreleser og hovedlærer. Da han søkte om å bli registrert som norsk lege og psykiater, ble dette avslått fordi Freuds metoder ikke var akseptert i Norge. Men han ble godkjent som allmennlege og fikk arbeid på et sykehus i Florø i Sogn og Fjordane der han traff en norsk sykepleier. De giftet seg og flyttet til Bergen der han startet egen praksis som allmennlege.

13 Ialt kom det fem familier til Borge i Kårvik, hvorav to jødiske. Det hører til konteksten at mormor Frida Synnøve, født Petersen, vokste opp på Grünerløkka i Thorvald Meyers gate i Oslo der mange jødiske familier bodde. Gjennom skoletiden var hun bestevenninne med Lisa (gift) Benjamin og de holdt kontakten livet ut. Mor husker at familien Borge hadde mange jødiske venner som var på besøk hos dem da hun var barn. Hos dem var holdningen at det ikke var noe spesielt med det å være jøde, dette var greie og hyggelige folk.

14 De har vært ca. 5-6 og 8-9 år gamle.

15 Fra 9. april og over sommeren 1940.

16 Legekontoret lå i sentrum, privatboligen (tegnet av arkitekt Kristian Bjerknes) var nærmeste nabo til den tyske kommandantens bopel i Bergen. Her mottok dr. K psykiatriske pasienter. Da brukte han mors rom og hun måtte være ute av rommet så lenge konsultasjonene varte. Dr. K tok imot og behandlet tyske soldater. Dette ble han i følge mor kritisert for, men han viste til sin legeed og svarte at han var doktor og hjalp alle som var syke uansett hvem det var. Mor husker at han hjemme brukte sort kippa (tradisjonelt jødisk hodeplagg). På flygelet i stuen hadde imidlertid familien et fotografi av dr. Ks østerrikske bror iført SS-uniform. Fru K skal ha sagt til min mor at dette måtte de ha der slik at det skulle se ut som om de var tyskvennlige når tyskere var på besøk. At det ifølge mor, ofte hersket en anspent stemning i huset, virker troverdig.

17 I Florø i Sogn. Det er uklart når hun har blitt sendt dit, men kanskje på høsten med skolestart, da familien flyttet tilbake til Bergen.

Mor forteller om Grete som var sendt på hjem for unge piker i Florø:[18]

Så mens hun var der, fikk hun galopperende skarlagensfeber og døde. Og da var det at fru K fikk en telefon om det tidlig en morgen hvor hun kom opp til meg på rommet – jeg lå i annen etasje [...], *og så la hun seg oppå meg på sengen min og gråt og sa: «Jeg visste det – jeg visste at hun var død lenge før jeg fikk beskjed om det», sa hun.*

Og det gjorde et veldig inntrykk på meg dette at Grete var blitt borte. Og Lillebror *han ble jo også boende veldig lenge hos min mor for at han ikke skulle være i byen, for de var veldig redde og veldig ute etter å beskytte barna.*

Men den historien med Grete som døde og da vi gikk på kaien og hentet henne – jeg var jo med på alt sammen – og hentet henne da hun kom i kiste – det var så forferdelig, begravelsen og det hele –

Og så ble jo jeg boende hos dem i familien og bodde der den tiden jeg gikk på skole i Bergen.[19]

Mor minnes levende situasjonen med fru K og hvordan de måtte ta trikk og buss for å komme til kaien. Hun husker også fjordabåten som sakte gled mot dem på vågen, men så er alle minner visket bort.

Tekst 3

GRETCHEN

Nansenhjelpen ble stiftet i Norge i 1937 på initiativ av Odd Nansen (sønn av Fridtjof Nansen) for å hjelpe flyktninger.[20] Det var én av de få organisasjonene som konsentrerte seg om jødiske flyktninger under andre verdenskrig. Jødene ble ikke anerkjent som politiske flyktninger i Norge og staten var derfor ikke villig til å ta dem imot. De norske myndighetene var negativt innstilt mot immigrasjon generelt og barneimmigrasjon spesielt.

Til tross for dette kom allikevel en gruppe barn fra Wien til Norge sommeren 1938 for å tilbringe tre måneder på Jødisk Ungdomsforenings hytte i Bærum. En del av barna dro tilbake til Wien, men 13 forble i Norge og flyttet til det jødiske barnehjemmet i Oslo.[21] En stor hjelpeaksjon ble iverksatt vinteren 1939. *Nansenhjelpens komité for barn* ble stiftet og i mars 1939 søkte Nansenhjelpen om innreisetillatelser til Norge for 100 barn i alderen 13-16 år. Komiteen forpliktet seg til enhver tid å ha barna under sitt oppsyn, enten de var plassert i barnehjem eller privat. Komiteen foreslo at barna skulle bli i Norge i inntil tre år, og at foreldrene skulle få sine barn tilbake når forholdene var stabile. Foreldreløse barn skulle ikke tas inn i Norge dersom barnet ikke ble adoptert i Norge. Nansenhjelpen ville først og fremst ta inn barn fra Tsjekkoslovakia ettersom de ble ansett å lide mest (Dohnálková 2014: 173).

Antallet barn som fikk komme til Norge ble først redusert til 60 og da medregnet de 13 østerrikske barna som ble igjen i Norge etter sommeroppholdet i 1938. I oktober 1939 ble i underkant av 40 barna hentet i Praha og av disse ble i alt ni barn i alderen 6-12 år, sendt til Bergen. Ett av barna ble tilbakesendt til Oslo der en bror hadde kommet i fosterhjem. De andre fikk fosterhjem i Bergensområdet. Disse var grundig sjekket og godkjent av komiteen. I midten av desember kom

18 Tidspunktet for hendelsen er uklart, kanskje vinter/vår 1941. Grete er da rundt 10 år. Det er ingen fortelling om sommeren 1941 på Osterøy.

19 Realskole og gymnas, i alt fem år.

20 Arkivene til Nansenhjelpen ble destruert eller gikk tapt under krigen. Bildet av organisasjonen er imidlertid rekonstruert av arkivfragmenter, artikler og memoarer (Dohnálková 2014: 166).

21 Disse barna rømte til Sverige i 1942 sammen med noen av barna som kom fra Tsjekkoslovakia i 1939.

ytterligere tre barn til Bergen fra det jødiske barnehjemmet i Oslo, det var to brødre og én pike, Grete Gutes (født 1928) (Sebak 2008: 156).[22]

Det foreligger ingen skriftlig dokumentasjon, men det er bare én blant de jødiske flyktningebarna i Bergen med navnet Grete. Familien K fikk tildelt et jødisk fosterbarn fra Nansenhjelpen, med navnet Grete i 1939. Min mor (1927-) husker Gretchen som litt yngre enn seg selv. Det synes derfor rimelig å anta at Grete Gutes er «Gretchen» som bodde hos familien K fra desember 1939 til våren 1941.

Situasjonen for fosterforeldrene og de jødiske barna ble vanskelig etter okkupasjonen av Norge i 1940. I løpet av året vurderte Nansenhjelpen å sende barna til Sverige eller tilbake til deres hjemland. Sebak skriver:

[...] I mellomtiden kom det brev fra foreldrene til to av barna, 13 år gamle Grete Gutes og 9 år gamle Karl Federer, om at forholdene i hjemlandet var blitt bedre, og at de derfor ønsket barna sine hjem igjen. De ble begge sendt til Oslo og derfra til Praha 4. april 1941 sammen med en del andre barn. Under tilsyn av voksne. Alle kom seg trygt hjem til foreldrene. Bare seks måneder senere ble jøder deportert fra Praha til gettoen i Lodz i Polen. Blant disse var Grete Gutes og hennes familie. Året etter, i juli 1942, ble Karl Federer sendt fra Praha til den nærliggende konsentrasjonsleiren Theresienstadt. To år senere ble han videresendt til Auschwitz sammen med sin mor, og begge ble gasset i hjel ved ankomsten. Grete Gutes omkom også (Sebak 2008: 244).

I databasen over Holocaust-ofre fra Tsjekkoslovakia finner vi:[23]

GRETE GUTESOVÁ
Geboren 25. 03. 1928
Letzte Wohnadresse vor Deportation: Prag II
Adresse/Ort der Registrierung im Protektorat: Prag II, Jindřišská 12
Transport A, nr. 820 (16. 10. 1941, Prag -> Łódź)
Ermordet

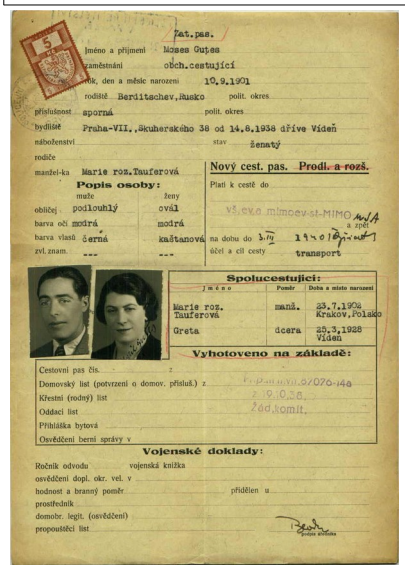
Zat.pas.
Jméno a příjmení Moses Gutes
zaměstnání obch.cestující
rok, den a měsíc narození 19.9.1901
rodiště Berditschev, Rusko polit. okres
příslušnost sporná polit. okres
bydliště Praha-VII., Skuherského 38 od 14.8.1938 dříve Vídeň
náboženství stav ženatý
rodiče
manžel-ka Marie roz. Tauferová
Popis osoby:
muže ženy
obličej podlouhlý ovál
barva očí modrá modrá
barva vlasů černá kaštanová
zvl. znam. --- ---
Nový cest. pas. Prodl. a rozš.
Platí k cestě do
na dobu do 3.10 1941
účel a cíl cesty transport
Spolucestující:
Jméno | Poměr | Doba a místo narození
Marie roz. Tauferová | manž. | 23.7.1908 Kraków, Polsko
Greta | dcera | 28.3.1928 Vídeň
Vyhotoveno na základě:
Cestovní pas čís. z
Domovský list (potvrzení o domov. přísluš.) z
Křestní (rodný) list
Oddací list
Přihláška bytová
Osvědčení berní správy v
Vojenské doklady:
Ročník odvodu vojenská knížka
osvědčení dopl. okr. vel. v
hodnost a branný poměr přidělen u
prostředník
domobr. legit. (osvědčení)
propouštěcí list

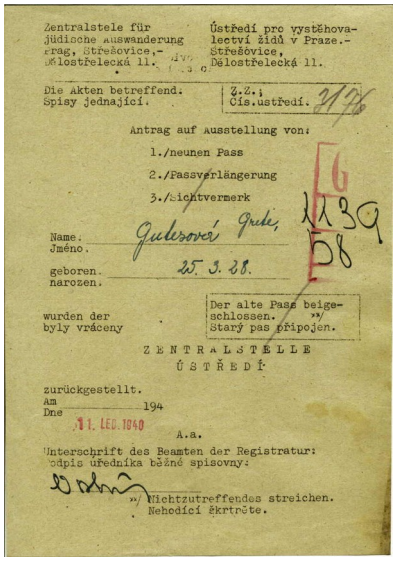
Zentralstele für jüdische Auswanderung Prag, Střešovice, Dělostřelecká 11.
Ústředí pro vystěhovalectví židů v Praze.- Střešovice, Dělostřelecká 11.
Die Akten betreffend. Spisy jednající.
Z.Z.; Čís.ustředí.
Antrag auf Ausstellung von:
1./neunen Pass
2./Passverlängerung
3./Sichtvermerk
Name. Jméno. Gutesová Grete
geboren. narozen. 25. 3. 28.
wurden der byly vráceny
Der alte Pass beigeschlossen. Starý pas připojen.
ZENTRALSTELLE
ÚSTŘEDÍ
zurückgestellt.
Am 194
Dne 11. LED. 1940
A.a.
Unterschrift des Beamten der Registratur: Podpis úředníka běžné spisovny:
Nichtzutreffendes streichen. Nehodící škrtněte.

22 Sebak har i sin oversikt over jøder i Bergen ikke med dr. K og hans familie. Den andre jødiske familien som søkte tilflukt på gården i 1940, far, mor og én datter ble senere deportert og myrdet. Også andre jøder fra Bergen i bekjentskapskretsen til Gården ble deportert og drept. Familien K har av ukjente grunner ikke blitt oppfattet som jøder eller blitt skånet, og derfor sluppet deportasjon i 1942.

23 Tilgjengelig online [nedlastet 20.07.2018]: <https://www.holocaust.cz/de/opferdatenbank/opfer/141638-grete-gutesova/>.

Grete Gutesová født 25. mars 1928, ble deportert til Lodz 16. oktober 1941. Hun døde eller forsvant senere i noen av konsentrasjonsleirene, *ermordet*, drept.[24]

Min mor som fikk slag i august 2019 og kom på pleiehjem. Da vi ryddet opp etter henne fant vi mors minnebok fra krigen, med tekst og passfoto av Gretchen! Og hennes hilsen: "*Zur ewigen Erinnerung*".

Gretchens minne til mor fra 1940, med brettekant på arket.

Kilder

Dohnálková, Eva. 2014. «Nansenhjelpens historie og aktiviteter. En norsk humanitær organisasjon i tsjekkisk perspektiv». *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik* 28/2014/1–2. Tilgjengelig online [nedlastet 0.07.2018]:<https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/130940/1_BrunnerBeitratgeGermanistikNordistik_28-2014-1_12.pdf?sequence=1>.

Sebak, Per Kristian. 2008. *Vi blir neppe nogensinne mange her: jøder i Bergen 1851–1945*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.

Tekst 4

GRETE BLIR FØDT

Min mor fortalte nå kortfattet om den svært dramatiske fødselen som nesten endte i barseldød, men der vi overlevet sammen, såvidt det var. Hun bekreftet mye av det jeg har hørt tidligere, men detaljene og følelsene hun la i historien var sterkere og anderledes. I tillegg til at hun besvimte da legen kom og forløsningen startet, fortalte hun nå at hun hadde opplevet å sveve oppunder taket, der hun kunne se hva som skjedde i rommet. Hun trodde hun var død. Men så våknet hun opp igjen og fikk vite at også barnet hadde overlevd og at det ble en pike. Hun bad da om å få se barnet, men dette ble avvist. På hennes insistering ble barnet båret frem og rakt henne som en lukket, tettpakket bylt. Hun fikk beskjed om ikke å røre ved innpakningen, noe hun allikevel gjorde. Da hun forsiktig begynte å åpne bylten og brettet litt av det hvite kledet som dekket barnets hode til side, slik at hun kunne gløtte inn og se det som skulle være barnets ansikt, fikk hun et slags sjokk

24 I følge direktør, historiker Martina Staats, Gedenkstätte in der JVA, Wolfenbüttel, ble deporterte kvinner og barn drept umiddelbart ved ankomst.

over synet som møtte henne – hun forteller at da hun så dette skamferte, men stadig levende, tenkte hun umiddelbart at: «*det er så mange døde Greter, dette må være en levende Grete*!»

Her stoppet fortellingen. En uke senere bad jeg henne utdype opplevelsen.

Min mor forteller:[25]
Min tante Ingeborg hun var sykepleier [...] *da jeg var gravid med Frida* [den førstefødte]*, da sa hun til meg: «Du skjønner det at i vår familie så har vi forferdelig mange vanskelige fødsler, og det er den ene historien etter den andre, sånn at jeg skal skaffe deg den beste mulige måten å få føde barn på. Jeg vet at Revmatismesykehuset de har en annen etasje hvor de har en fødeavdeling og hvor de har dyktige gynekologer og der skal jeg skaffe deg en plass». Da det nærmet seg tiden da jeg skulle føde, ble jeg sendt til dette stedet hvor jeg bodde og hadde det helt normalt og det var ingenting å bemerke på at det ville bli noen problemer med det. Så viste det seg etter veldig kort tid – ett års tid – så ble jeg gravid igjen, så hva var da mer naturlig enn å bruke den samme metoden som forrige gang.*

Jeg ble da også installert i Revmatismesykehusets annen etasje på fødeavdelingen hvor jeg skulle føde. Og forhistorien var jo slik at da riene begynte, så var det omtrent midt på natten og det var en jordmor som var ansvarlig for å ta seg av de fødende på den avdelingen hvor jeg var. Og jeg sa at nå er fødselen i gang, så jeg må ha tak i gynekolog. «Vi kan ikke forstyrre en gynekolog midt på natten», sa hun, og «det får vi bare vente med». Så ble jeg da liggende med rier veldig lenge og jeg sa til henne: «Jeg tror du må ringe til gynekologen». «Nei vi kan ikke gjøre det før det er tid til å stå opp», svarte hun.

Og så ble klokken seks og jeg sa igjen: «Nå må det da være tid til å ringe til gynekologen». «Ja, ja vi får gjøre det da». Hvorpå han kom i løpet av veldig kort tid, hvor han fortet seg skrekkelig fort og hvor han ga henne en overhøvling jeg sjelden har hørt en lege ha prestert – for at hun ikke hadde ringt før, og hun hadde jo ingen forklaring på hvorfor hun ikke hadde ringt, annet enn at hun hadde ønsket å skåne ham. Det var han overhodet ikke interessert i, for han tenkte på pasienten, og det var meg.

Jeg har aldri hørt noen bli så utskjelt som den damen ble som var jordmor noensinne, og jeg har aldri hørt en lege være så sinna, aldri hørt at det går an å kjefte på den måten som han gjorde på henne fordi han sa at: «Dette her er jo helt forferdelig, hun har jo ligget her nå med smerter i timevis og det har du vært ansvarlig for og dette her går ikke an. Du skulle ha ringt meg – selvfølgelig skulle du ha ringt meg med en gang, du skulle ikke ha ventet». Ja, hun sa noe om at hun ønsket å skåne ham, men han sa at han ikke var interessert i å bli skånet, han var interessert i å ta hånd om sine pasienter.

Mor har tidligere fortalt at hun besvimte da legen kom. Nå sier hun: «Det husker ikke jeg ingenting av, det er noe jeg er blitt fortalt». Da hun våknet opp – hun har ingen tidsbegreper her – bad hun om å få se barnet. Hun forteller:

Da fikk jeg beskjed om det at det kunne jeg ikke få se, for det ville jeg ikke tåle. Og så sa jeg at jeg vil gjerne se barnet mitt. «Det tåler du ikke sa de til meg» og så måtte jeg vente for jeg fikk ikke sett noe barn. Og så etter at de hadde stelt babyen, så fikk jeg se deg, og da var du oppskrapet i hele ansiktet – du så ikke ut – og jeg tok og kledte av deg alle klærne, og jeg gav søren i om du var nyvasket og ren og pen for jeg vil ville se om du hadde skrammer på kroppen, og nå husker ikke jeg om du hadde det, men du var i hvert fall så ille tilredt i det som var synlig i ansiktet at det var ikke mulig å kjenne deg igjen – jeg hadde jo ikke sett deg før – så jeg ante jo ikke hvordan babyer ser ut bortsett at jeg hadde fått Frida som var helt ukomplisert – så jeg var nokså uforberedt på akkurat den måten du så ut på og jeg tenkte jeg må jo se hvordan hun ser ut, så jeg kledte av deg absolutt alt for å se hvordan du så ut – og da kunne jeg ikke se så veldig mye

25 Intervju 10. juni 2018.

skrammer på kroppen din det var ansiktet som var mest ødelagt [...] *det var skrapet opp, det var bare skorper hele ansiktet omtrent, det var nesten ikke noe hud i ansiktet som ikke var skrapet opp, for du var blitt tatt med tang og det hadde vært en forferdelig vanskelig fødsel og legen hadde holdt på i veldig lang tid for å få deg ut, for du lå så forkjært. Jeg husker veldig lite av dette nå – bare at det var så fryktelig det som skjedde at –*
Jeg har ikke noe mer å si –

Etterpå forklarte hun valget av navn ved å si at fordi så mange kvinner i fars familie hadde samme navn, måtte det velges noe annet. Arkitekttegningen kom beleilig og min far som var svært opptatt av arkitektur, syntes det var en god idé. Farmor derimot, som jeg hadde et nært forhold til i oppveksten, forsonet seg aldri med navnet mitt. Frem til sin død klaget hun over at jeg av for henne uforståelige grunner, hadde fått feil navn.

Tekst 5
TANTE VIVI

Jeg ble født i 1953, ett år etter min søster og åtte år etter krigen. Farmors søster Live ble ansatt for å avlaste mor og passe meg. Tante Vivi kalte jeg henne da jeg lærte å snakke. Hun var 56 år, krigsinvalid og uten arbeid. I denne teksten vil jeg forsøke å reflektere over de holdninger og det positive som tante Vivi tilførte meg. Hun står i dag for meg som en rollemodell for hvordan jeg skal møte barn generelt og mine barnebarn spesielt.

Live (1897-1980) skjulte høsten 1942 jøder i leiligheten sin på Majorstuen i Oslo. Våren 1943 nektet hun å sende sin datter i arbeidsleir og for dette ble hun tatt og sendt til Grini. Samme høst ble hun tatt ut til transport til kvinneleiren Ravensbrück. Hun overlevet frem til krigens slutt og ble hentet hjem av svenske Røde kors og de hvite bussene.[26]

Fange 12014 Grini: Live (9.1.97) Forseelse: propaganda mot arbeidstjenesten Opphold: 8. juli 1943 - 6. oktober 1943

Tante Vivi hadde en særegen væremåte eller integritet, som var anderledes enn andre voksne jeg kjente. Det var som om hun befant seg i en egen sfære. På en måte var hun tilstede, men samtidig var det som om hun tenkte på noe annet eller befant seg et annet sted. Hun var både nær og fjern på samme tid. Det ble ikke stilt spørsmålstegn ved tante Vivis absolutter, hva hun spiste, hva hun gjorde. Hun var på en måte skjermet og levde sitt liv på sin egen måte relativt uavhengig av oss andre. Hennes grenser var så klare at det ikke fantes spørsmålstegn til dem. Hun sa nesten ingenting. Nikket bare litt og mottok beskjeder i kroppen så og si, ved bevegelse og handling. Hun var i jevn aktivitet som om hun var inne i sitt eget program. Huslige sysler ble utført rolig og stillferdig, hun tok av og på bordet, laget mat, vasket litt, vasket klær, strøk. Ofte hadde hun radioen på ellers var det stille. Om sommeren og høsten stelte hun litt i hagen, luket i bedene, plukket bær, renset, syltet, saftet. Vi barna drev med vårt. Det var aldri snakk om at tante Vivi lekte, underholdt eller sysselsatte oss på noe vis i løpet av dagen. Kommunikasjonen har vært lavmælt og underforstått. Det var faste måltider og vi ble kalt inn uten problemer.

Det mest karakteristiske ved tante Vivi når jeg tenker tilbake, er at jeg ikke var redd henne. Hun var i motsetning til alle andre voksne i min verden, ikke farlig for meg. Mine foreldre og besteforeldre var i tillegg til å være omtenksomme omsorgspersoner på sine måter, også skremmende: uforutsigbare, oppfarende, krevende og straffende. Og som barn forsto jeg faktisk ikke hva som utløste de voksnes raseri. Men jeg skjønte at noe av og til gjorde dem sinte og så fulgte

26 Fortellingen om Tante Vivi og kvinnene i Ravensbrück er beskrevet i prosjektet *Tante Vivi, fange nr. 24127 Ravensbrück (1943-45).* Se: <http://www.refsum.no/projects/2014-tante-vivi-fange-nr-24127/>.

inndragning av et eller annet gode, innestenging på rommet og regelrett juling på bar ende. Dette var i og for seg ikke så farlig, det som skapte utrygghet, var uforutsigbarheten. Dette at det ikke var mulig å stole på støtte fra de voksne. De straffet og sviktet deg alt ettersom.

Tante Vivi var anderledes. Jeg husker en gang jeg fire-fem år gammel hadde kommet til å smekke hoveddøren igjen slik at vi var utelåst. Det var ikke første gang dette hadde skjedd og det var bare min skyld. Nå hadde det skjedd igjen og jeg sto på utsiden av døren som var låst innenfra. Full av skyld, skam og fortvilelse tuslet jeg ut i hagen til Tante Vivi for å si hva som var skjedd. Hun sto ved klessnoren med vasketøyskurven og hengte opp tøy. Jeg var forberedt på haglende skjellsord og skikkelig straff. Men tante Vivi stoppet bare arbeidet, satte kurven fra seg og strøk hånden over munnen. Vi sto der noen sekunder, så sa hun rolig «vi ber Mellem hjelpe oss!». Mellem var en nevenyttig, eldre mann som den dagen holdt på med noe hos naboen. Så tok hun meg i hånden og vi gikk 50 m bort til nabohuset og traff Mellem. De gamle snakket lavmælt sammen og jeg husker Mellem ble med oss tilbake. På få minutter åpnet han døren ved først å fjerne kittet rundt glasset i vinduet i døren, for så å strekke armen inn og åpne låsen. Det var så enkelt! Tante Vivi takket ham og han mumlet noe før han tuslet tilbake til arbeidet sitt. I dag tenker jeg at den selvfølgelige forståelsen som jeg kan huske var mellom de to voksne, gjerne kan ha bunnet i noen felles erfaringer i livet.

Tante Vivi møtte meg alltid med åpen vennlighet. Hun hadde aldri en anklage mot meg. Sammen med henne var min søster og jeg alltid «snille barn» i motsetning til ellers. Tante Vivi hadde ingen forventninger i forhold til hva jeg skulle gjøre, enn si noe ansvar for meg da jeg ble eldre. Hun var en slags taus, god fe i min oppvekst.

Når jeg leser det Lise Børsum skriver om fangenes forhold til barna i Ravensbrück, er det som om jeg fornemmer den holdningen som tante Vivi bar med seg: det litt fjerne, men omsorgsfulle og kjærlige. Bente Børsum skriver at hennes mor holdt glødende foredrag mot avstraffelse av barn og skriver:

> *Hun* [moren] *mente at en far som slår barnet sitt er verre enn en gestapist som slår en fange: Fangen vet at hun har rett, hun har lov til å hate, men barnet har lært at det skal elske far og mor, og frustrasjonen når far slår, danner grobunn for en angst og et hat som slår ut mot resten av samfunnet når barnet vosker til. Nazismen ligger rett rundt hjørnet for en autoritær oppdragelse* (Børsum 2007: 9-10).[27]

Jeg er overbevist om at tante Vivis erfaringer i kvinneleiren der hun så barna til fangene miste sine foreldre og selv dø på forskjellig vis, påvirket hennes måte å behandle barn på. For henne var et barn et individ, ikke bare et barn, men et helt, lite menneske. Jeg ble møtt på denne måten og samtidig fikk jeg del i den skyggen av krigen som hun bar med seg.

Mer enn 50 år senere hørte jeg Hjemmefrontmuseets intervju med tante Vivi fra 1980, året før hun døde. Hun er fåmælt og intervjueren strever med å få henne til å snakke.[28]

Intervjuer: Dette å skjule jøder – visste du om at det var forbundet med strenge straffer å gjøre det?

Tante Vivi: Jeg visste det var straff, men jeg visste ikke hvor farlig det var.

Intervjuer: Men det fikk deg ikke til å lure på om dette var riktig eller ikke?

Tante Vivi: Nei – nei

Intervjuer: Du visste at dette var mennesker i nød som trengte all den hjelpen de kunne få?

Tante Vivi: Ja

---

27 Børsum, Lise. 2007 [1946]. *Fange i Ravensbrück*. Forord med Bente Børsum. Oslo: Gyldendal.
28 Intervju med Live Carlmark, 25. juli 1980. Lydbånd. Oslo: Norges Hjemmefrontmuseum.
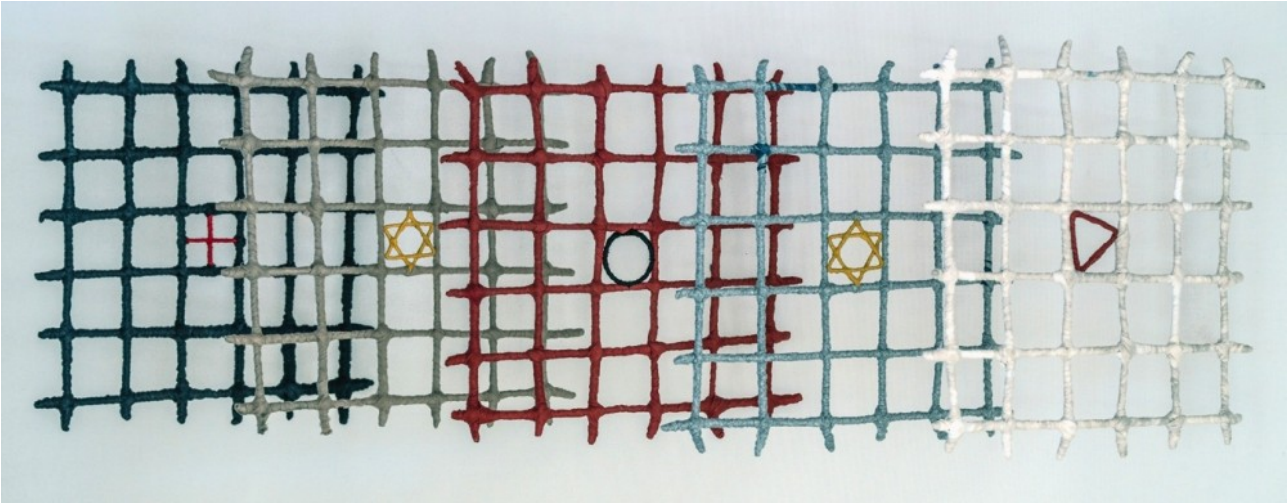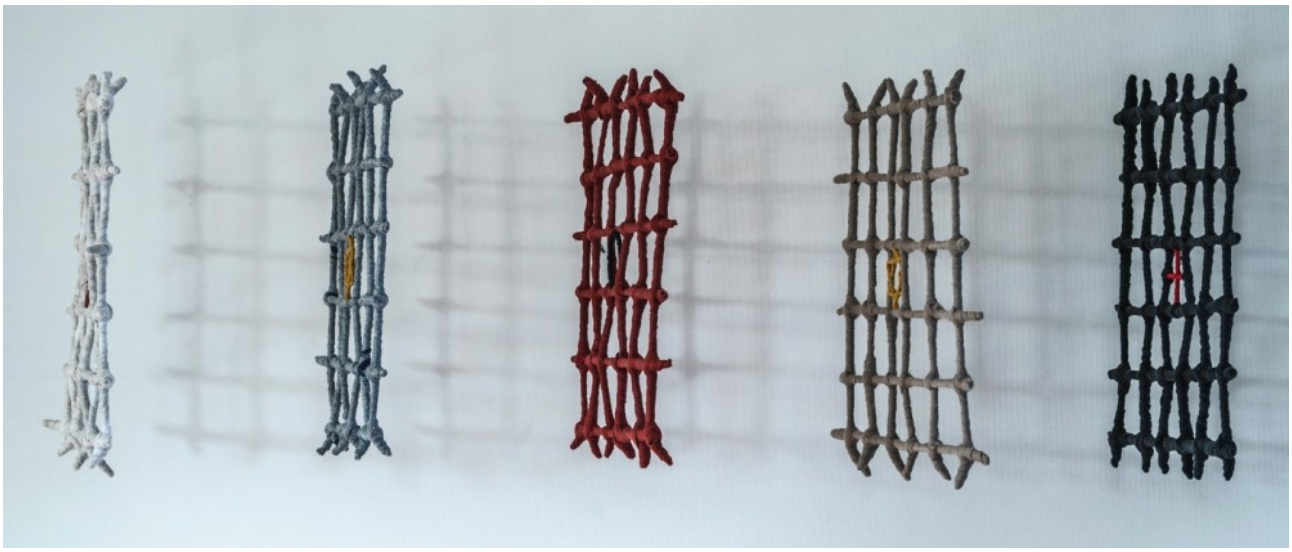
Tante Vivi var litt yngre enn jeg er nå da hun sluttet å passe meg. Jeg er takknemlig for den kjærlighet hun øste over meg. Min gjengave er å fortelle historien og peke på sammenhengen mellom ondt og godt. Tante Vivi holdt fast i det gode gjennom alle prøvelsene. Som pensjonist klarte hun seg selv og døde sovende i sin seng 83 år gammel. Det er et forbilde.